

Отримано: 02 листопада 2020 р.

Прорецензовано: 18 листопада 2020 р.

Прийнято до друку: 18 листопада 2020 р.

e-mail: kalmykov_gv@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2021-12-46-50

Калмиков Г. В. Професійно-мовленнєва діяльність майбутніх психотерапевтів у системі інноваційних процесів закладів вищої освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, січень 2021. № 12. С. 46–50.

УДК 808.5:378.011.3 – 052]:615.851

Калмиков Георгій Валентинович,

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри психології

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОТЕРАПЕВТІВ У СИСТЕМІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено інноваційній безперервній освіті й самоосвіті особистості майбутнього психотерапевта, у якій найважливіша роль належить становленню його професійно-мовленнєвої діяльності. Якщо розглядати професійно-мовленнєву діяльність студентів ЗВО в руслі діяльнїсної теорії навчання як систему мовленнєво-мисленнєвих дій, як публічне висловлювання, то вона обов'язково передбачає: а) професійно-мовленнєвий мотив-ціль (сміслоформування); б) специфічну професійну інтенцію (наявність глибокої психотерапевтично спрямованої на клієнта думки); в) особливого цілеутворення (побудова висловлювання для впливу на почуття, поведінку і свідомість клієнта); г) внутрішнє програмування (сміслоформування і вибір смислів, синтаксування і вибір мовних значень як лексичних, так і граматичних); ґ) граматичне структурування (доречний вибір психотерапевтично спрямованих лексем і граматичних форм, що забезпечують найбільш точне і повне вираження смислів у продукованому терапевтом дискурсі); д) устанавлення результативності (ступінь збігу досягнутого результату у висловлюванні з поставленою метою); е) контроль за перебігом і результатами мовленнєвого акту.

Ключові слова: комунікація, мова психотерапії, дискурсивна компетентність, професійно-мовленнєва діяльність.

Heorhiy V. Kalmykov,

Doctor of psychological sciences,

Professor of the Department of Psychology and Pedagogy

of Pereiaslav-Khmelnytsky Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

PROFESSIONAL SPEECH ACTIVITY OF FUTURE PSYCHOTHERAPISTS IN THE SYSTEM OF INNOVATIVE PROCESSES IN HIGH SCHOOL

The article deals with innovative continuing education and self-education of the future psychotherapist, in which the most important role belongs to the formation of his professional speech activity. If we consider the professional speech activity of higher school students in line with the activity theory of learning as a system of speech and thought actions, as a public expression, it will necessarily include: a) professional-speech motive-goal (meaning formulation); b) specific professional intention (the presence of a deep psychotherapeutic thought directed on a client); c) special goal-setting (construction of a statement for influencing the feelings, behavior and consciousness of a client); d) internal programming (meaning formation and choice of meanings, syntax and choice of language meanings, both lexical and grammatical); e) grammatical structuring (appropriate choice of psychotherapeutically oriented tokens and grammatical forms that provide the most accurate and complete expression of meanings in the discourse produced by the therapist; g) establishing effectiveness (the degree of coincidence of the achieved result in the statement with the intended purpose); f) control over the course and results of the speech act.

In the educational space, a student is considered as a subject of study, a subject of professional speech and mental activity, and transformation of psychotherapeutic speech and language reality, speech individuality, a source of metalanguage knowledge and language functioning in psychotherapeutic discourse; the personality of a bearer of speech culture. Educational psychotherapeutically oriented speech communication of students, in particular public expression in learning during the discursive training, is the most difficult form of learning for students: professional verbal communication, semantic aspect of educational interaction, educational professional speech oral public communication.

When students implement educational tasks in the psychotherapeutic discourses produced by them, an understanding of the meanings expressed by them is achieved by other students and it provides the feedback. In this form, their speech acquires the signs of self-worth and can be correlated with classical activities, as it becomes organized, as well as the other its types, and begins to be characterized by a subject motive, purposefulness, heuristics, phasing (orientation, planning, implementation of the plan, control). Thus, the professional speech activity of future psychotherapists under conditions of its purposeful formation in university students will be able to develop as an independent activity and be characterized by a specific motivation. This is professional speech motivation: motivation of a discursive influence, motivation of psychotherapeutic speech achievement. In this case, the speech activity of future psychotherapists can become a specialized

use of speech for communication – a kind of communication activity. It can also be considered as an activity of educational and psychotherapeutic communication, and as an activity of professional verbal communication.

Key words: *communication, the language of psychotherapy, discursive competence, professional speech activity.*

Постановка проблеми. На сьогодні інноваційна діяльність закладів вищої освіти (далі – ЗВО) тісно пов'язана з вирішенням питання про статус професійно-мовленнєвої діяльності майбутнього психотерапевта, що зумовлено стандартами вищої освіти і, зокрема, передбаченим у цьому галузевому документі розвитком комунікативно-мовленнєвої компетентності здобувачів. Від форми та змісту мовлення великою мірою залежить якість психотерапевтичної взаємодії з клієнтом, ступінь сприйняття і розуміння висловлювань психотерапевта.

Тому звернення освітян до розвитку в майбутніх психотерапевтів рефлексії над мовленням і об'єктивації вживаних мовних одиниць – це найважливіша умова підвищення ефективності навчання психотерапії, у процесі якого експлікація думок має відбуватися за допомогою характерної для психотерапії мови. Жодні інноваційні технології не забезпечать нового ефекту у вищій освіті, якщо мовлення самого викладача не відповідає вимогам публічного психотерапевтично-орієнтованого мовлення. Не менш важливе завдання викладача ЗВО – змістити акценти в навчанні психотерапії з декларативного аспекту знань на процедуральний, забезпечивши у студентів розвиток психотерапевтично спрямованих мовленнєвих дій і операцій, потрібних для їхньої майбутньої практичної діяльності.

Мета статті – розкрити суть феномену «професійно-мовленнєва діяльність психотерапевта» і тісно пов'язаних із ним психолінгвістичних понять, описати умови та зміст мовленнєвої підготовки майбутніх психотерапевтів у ЗВО, яка забезпечує перспективний розвиток їхніх комунікативно-мовленнєвих умінь, навичок і дискурсивної психотерапевтичної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Що ж таке феномени «мова психотерапії» і «професійно-мовленнєва діяльність»? Як ці психічні феномени трактують на сучасному етапі розвитку психологічної науки? Що саме потрібно знати викладачеві дисципліни «Психотерапія» і студентам про мовлення як засіб і знаряддя професійної діяльності?

На сучасному етапі розвитку психології експериментально доведено, що в мовленні, крім свідомості, наявний величезний шар підсвідомих проявів, який, як справедливо стверджує І. М. Рум'янцева, охоплює не тільки психічний, а й мовний бік мовлення, у якому це психічне відображається [21]. Це положення важливе для психології і особливо цінне для психотерапії, яка має справу як зі свідомими, так і підсвідомими шарами психіки клієнтів. Недостатнім для сучасного розуміння феномена «мовлення» виявляється судження, згідно з яким мовлення – це мовленнєва поведінка як зовнішній прояв психічної активності, що має (генетичну) основу і є невід'ємною частиною внутрішніх психічних процесів, властивостей і станів людини, зумовлена такими соціальними чинниками, як культура, національні особливості, етика, виховання, міжособистісне спілкування. Проте мовленнєва поведінка завжди тільки не-навмисна, спонтанна, автоматична, реактивна, неусвідомлена. Мовлення ж може бути і діаметрально протилежним – рефлексивним, усвідомленим, навмисним, довільним – цілеспрямованим. Тому таке мовлення, з одного боку, може входити до різних видів діяльності людини, а з іншого – за своєю психологічною організацією може ставати самостійною діяльністю [21].

Мовленню як діяльності властива узагальнена структура: вона має предметний мотив і мету (що сказати і для чого), являє собою суму мовленнєвих дій і є видом мовленнєвої активності, актуалізованої потребою в спілкуванні, самовираженні тощо. Мовленнєва діяльність, за О.О. Леонтьєвим, – це мовленнєва дія або мета дії. Саме у формі окремих мовленнєвих дій мовлення обслуговує всі види діяльності індивіда, входячи до складу різноманітних актів трудової, навчальної та пізнавальної діяльності. Мовленнєва діяльність як самодостатня має місце лише тоді, коли мовлення самоцінне, коли мотиву, який лежить у його основі та спонукає до реалізації, не задовольняє інший спосіб, окрім мовленнєвого: скажімо, професійна ораторська діяльність викладача, психотерапевта, психоконсультанта тощо. В інших випадках мовлення – сукупність окремих мовленнєвих дій, які мають власну проміжну мету, підпорядковану спільній меті діяльності особистості, у яку вони входять і спрямовані загальним її мотивом [15]. У науці мовлення презентують і як засіб комунікації, і як окремий випадок діяльності спілкування [12, 17].

М. І. Жинкін стверджував, що не існує мовлення без мови, а мови без мовлення. Ці структури він називав «комплементарними», такими, що не існують порізно. Вони – ніби атоми однієї молекули [4]. Ось чому в психології мовлення трактують і як мову, яка функціонує в контексті індивідуальної свідомості особистості [14, 23, 24].

Мовлення також розглядають і як мовний код, як функційну мовну систему, оскільки воно має семіотичний (знаковий) характер. Адже людській мові властива дивна особливість: утворювати з обмеженого числа мовленнєвих звуків (фонем) величезне число слів, зі слів – незліченну кількість речень, а з них формувати тексти; будь-яку ситуацію відобразити у висловлюванні [4].

Водночас мовлення – феномен психіки людини, її особливість, вища психічна функція, складний системний психічний процес, який формується прижиттєво і має біологічну основу. Як психічний процес, мовлення пов'язане з іншими пізнавальними процесами, разом із ними воно розвивається і бере участь у пізнанні світу [21].

Оскільки мовлення – це і засіб, і форма спілкування, бо воно безпосередньо пов'язане з психічними властивостями та станами особистості: а) проявом почуттів (настроїв, афектів, ейфорії, тривоги, фрустрації); б) проявом уваги (зосередженістю, уважністю, проявом волі, рішучістю, розгубленістю, зібраністю); в) проявом мислення (сумнівом, упевненістю, ствердженням, рішенням); г) проявом уяви (мрій, фантазій, міражів та ін.). Властивості і стани відносно статичні моменти в психіці індивіда й по-різному безпосередньо виражаються в мовленні, зумовлюючи його перебіг і становлення. Саме тому авторитетний психолінгвіст І. М. Рум'янцева з повним правом називає мовлення психічною властивістю людини, оскільки в ньому безпосередньо відображаються її психічні стани, і розглядає його як мовленнєву здатність (компетенцію) людини – психічну і психофізіологічну функцію, закладену біологічно і генетично, але сформовану й розвинену соціально на тлі особливої анатомо-фізіологічної та нейрофізіологічної організації людини [21].

Виклад основного матеріалу. У професійній діяльності викладача психотерапії найважливіша роль належить його монологічному мовленню у вигляді розгорнутого висловлювання, зорієнтованого на студентське співтовариство майбутніх психотерапевтів. Це найбільш складний варіант навчального спілкування – психотерапевтично центрованого «соціально-орієнтованого спілкування», що є «чистим» (О. О. Леонт'єв) спілкуванням, залученим до загальної комунікативно-професійної освітньої діяльності. Суб'єктом цього спілкування є або викладач-комунікатор, що репрезентує навчально-психотерапевтичну інформацію, або колектив кафедри психології, або суспільство в особі психотерапевтичних асоціацій, громадських організацій тощо. Предметом спілкування постає соціальна (навчально-професійна) взаємодія або психологічні взаємини викладача й майбутніх психотерапевтів, громадські та навчально-професійні стосунки всередині університетського соціуму.

У психолінгвістиці основною одиницею соціально орієнтованого спілкування вважають публічне висловлювання – мовленнєві дії як окремий випадок мовленнєвого спілкування, як самостійний вид діяльності, як комунікативно-мовленнєві дії, свідомо спрямовані на смислове сприйняття їх іншими людьми [15]. Отже, будь-яке публічне висловлювання пов'язане з психологічною категорією мовленнєвих дій, з найменшою комунікативною одиницею, закінченою в змістовному й інтонаційному планах, і такою, що має граматичну і смислову структуру. Висловлювання – функційна одиниця реального мовленнєутворення і мовленнєсприймання, співвіднесена з ситуацією і певним значущим контекстом, тобто одиниця говоріння й аудіювання [1, 2, 11, 13, 15, 16, 18].

Психотерапевтичне соціально-орієнтоване спілкування, зокрема публічне висловлювання викладача психотерапії – суб'єкта професійної діяльності, – найбільш складна і найбільш досконала форма мовленнєвого спілкування, смисловий аспект навчальної взаємодії, усної мовленнєвої публічної комунікації.

Публічне навчальне висловлювання викладача психотерапії – суб'єкта професійної-мовленнєвої діяльності – ми розглядаємо як співвіднесене з психологічною категорією системи мовленнєвих дій. Публічне висловлювання, за М. Н. Ковальновою, професійно розгорнуте, розмовне, кодифіковане, стилістично вмотивоване, марковане, регламентоване, дискретне, виразне і послідовне, автономно змістовне, авторизоване, безпосереднє [11]. Це психотерапевтично орієнтоване на студентську аудиторію слухачів контекстне, спрямоване на навчальний вплив, довільне, усвідомлене, навмисне, відрефлексоване, цілеспрямоване усне мовлення, структуроване відповідно до композицій його функційно-смислових типів або їх контамінацій. Це комунікативно доцільне мовлення, професійний зміст якого відразу забезпечує його розуміння майбутніми психотерапевтами. Публічне навчальне висловлювання викладача завжди специфічне за своїм мотивом, який не може бути реалізований жодним іншим способом, окрім психотерапевтично-орієнтованого мовленнєвого спілкування.

Отже, якщо розглядати професійно-мовленнєву діяльність викладача ЗВО як психотерапевтичне соціально орієнтоване спілкування, як зразкове публічне висловлювання психотерапевта, то вона обов'язково передбачатиме наявність: 1) професійно-мовленнєвого мотиву (смислоформування і смислоформування згідно зі змістом курсу психотерапії); 2) специфічної професійної інтенції (глибокої навчально-психотерапевтичної думки); 3) особливого (дидактичного) цілеутворення (побудови висловлювання з освітньою метою); 4) внутрішньомовленнєвого програмування навчальної психотерапевтичної інформації (смислоформування і вибір смислів, смислоформування і вибір мовних значень як лексичних, так і граматичних); 5) граматичного структурування і вибору лексем і граматичних форм, що забезпечують найбільш точне й повне відображення в зовнішньому мовленні смислів, освітніх задумів викладача, тобто «доконання», за Л. С. Виготським, «думки в слові» [3]. Водночас досягається розуміння навчальних смислів у комунікаторів – майбутніх психотерапевтів, відбувається смислоформування, що свідчить про те, що забезпечене розуміння, а відтак – і зворотний зв'язок; 6) результативності – ступеня

збігу досягнутого результату у висловлюванні з поставленою метою; 7) контролю за перебігом і результатами мовленнєвого процесу.

Під час реалізації всіх означених компонентів публічного мовлення викладач – це суб'єкт професійно-мовленнєвої діяльності та перетворення професійно-терапевтичної мовленнєвості в дійсність; джерело пізнання метамови і функціонування психотерапевтичної мови в дискурсі, мовна індивідуальність, особистість носія мовленнєвості культури. Акт такого спілкування може бути як зразок найбільш високої структурної одиниці мовленнєвого вираження психотерапевтичної інформації, професійних, громадських і особистісних цінностей, а також фахово-мовленнєвої самореалізації та самоздійснення.

Навчальне соціально орієнтоване спілкування, зокрема публічне висловлювання викладача у формі поданого зразка психотерапевтичного дискурсу, – найбільш «складна», найбільш «досконала», за О. О. Леонтєвим, форма професійно-мовленнєвої діяльності, смисловий аспект дидактичного впливу, навчальний засіб презентації мови психотерапії [15].

Отже, процес мовленнєвості або мовленнєвості викладача психотерапії органічно входить до системи його багатогранної професійної діяльності, що містить мотиваційний, цільовий, а також виконавський компоненти. Його мовленнєва діяльність народжується з професійної потреби забезпечити розуміння студентами наукової та практично спрямованої навчальної інформації. Для цього він, використовуючи внутрішньомовленнєві мовні засоби, планує своє публічне розгорнуте висловлювання, ставить кінцеву мету й засоби її досягнення. Реалізуючи професійно-мовленнєву діяльність, викладач психотерапії продукує фаховий навчальний дискурс, досягаючи поставленої мети. Конкретний акт професійно-мовленнєвої діяльності викладача завжди починається, як уже зазначено, мовленнєвим мотивом психотерапевтичного смислоформування і смислоформування, планом і говорінням, що забезпечує розуміння майбутніми психотерапевтами смислів, які викладач виражає за допомогою мовних значень. Завдяки динамічній системі професійно-мовних дій і операцій досягається поставлена на початку висловлювання навчально-мовленнєва мета. У такій формі мовлення, за термінологією О. О. Леонтєва, «самооцінне» і може бути співвіднесене з класичними видами діяльності, оскільки організоване так само, як і інші її види, та має предметний мотив, цілеспрямованість, евристичність, фазність (орієнтування, планування, реалізацію плану, контроль) [15]. Отже, професійно-мовленнєва діяльність постає самостійною діяльністю зі специфічною мотивацією – мотивами-цільми. Це професійно-мовленнєва, навчальна мотивація, мотивація впливу, мотивація досягнення: сприяння виформовуванню у студентів психотерапевтичних смислів через адекватне і достатнє для сприйняття і розуміння сформульованих смислів (дидактичне смислоформування).

Мовленнєва діяльність, за О. О. Леонтєвим, – це і «спеціалізоване використання мовлення» для спілкування – різновид діяльності спілкування. У цьому сенсі її можна розглядати і як діяльність навчально-мовленнєвого спілкування, і як діяльність професійної вербальної комунікації (смисловий аспект навчальної взаємодії). У зв'язку з цим важливо наголосити на важливості таких психодідактичних дій викладача, як дії щодо встановлення зворотного зв'язку, щоб забезпечити розуміння сприйнятої інформації та створити умови для залучення майбутніх психотерапевтів до полілогу з викладачем у спосіб запитань, уточнень, реплік, дискусій, міркувань, умовисновків тощо. Така інтеракція – кінцевий результат у структурі навчально-професійної мовленнєвої комунікації. Отже, у нашому розумінні професійно-мовленнєва діяльність суб'єктів освітнього простору має місце в тих випадках, коли її мета – побудувати професійно-навчально-наукове розгорнуте висловлювання, коли мова психотерапії у викладача і студентів – самодостатня.

Професійний дискурс викладача, як складник реалізації професійно-мовленнєвої діяльності, – це науково і дидактично організоване висловлювання сукупно з внутрішньомовними (прагматичними, психологічними, соціокультурними) та іншими чинниками; вислів, узятий у професійному і навчальному аспектах; зовнішня, екстерналізована частина мовлення, розглянутого як цілеспрямовані рефлексивні, контрольовані мовленнєві дії; як компонент, що бере участь у взаємодіях студентів і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах). Це індивідуальна мова, «занурена в професійне життя» [14]; сукупність вербальних форм практики організації і оформлення змісту мовленнєвої комунікації представників психотерапевтичної лінгвокультурної спільності, «екстравертивна фігура» професійної комунікації [19].

Автор цієї статті розробив десять дискурсивних психотехнік психотерапевтичної комунікації, якими мають оволодіти студенти-магістранти. Це такі психотехніки: дискурс-запитання, дискурс-заохочення, дискурс-конфронтація, дискурс-інформування, дискурс-відображення і дискурс-номінація емоцій та почуттів, дискурс-інтерпретування, дискурс-саморозкриття, дискурс-керування, дискурс-підтримка, дискурс-відображення когнітивного змісту та ін. [5, 6, 7, 8, 9, 10].

Їх апробовано й активно впроваджено як інноваційні в освітньому процесі ЗВО, що дає позитивні результати в підготовці майбутніх психотерапевтів, розвитку в них професійно-мовленнєвої діяльності та психотерапевтично дискурсивної компетентності.

Отже, навчально-комунікативне вживання психотерапевтичної мови завжди передбачає певний предметний (ідеальний) мотив, інтенції впливу, мовленнєву мету, внутрішню програму, засоби її реалізації

(що сказати, для чого сказати, як сказати і які мовні одиниці вжити, щоб забезпечити смислове сприймання і розуміння студентами дискурсу).

Висновки та перспективи подальших досліджень. За умов цілеспрямованого формування процес мовленнєво-продукування або мовленнєво-створення в майбутніх психотерапевтів органічно входить до системи їхньої багатогранної майбутньої професійної діяльності, що містить мотиваційний, цільовий, а також виконавський компоненти. Тоді їхню мовленнєву діяльність зумовлює професійна потреба забезпечити розуміння клієнтами експлікованої терапевтично спрямованої інформації. Для цього вони використовують внутрішньомовленнєві засоби, планують своє публічне розгорнуте висловлювання, ставлять кінцеву мету і способи її досягнення. Реалізуючи в такий спосіб професійно-мовленнєву діяльність, студенти оволодівають уміннями і навичками продукувати фаховий науковий дискурс, досягаючи поставленої мети. Відтак, конкретний акт їхньої професійно-мовленнєвої діяльності починається мотивом (смілоформування і смілоформування), планом і говорінням, забезпечує розуміння й оцінку іншими студентами виражених смислів, які передає студент-мовець за допомогою мовних значень і доречних психотерапевтично центрованих фраз, вибраних під час генерації. Завдяки опануванню динамічної системи професійно-мовленнєвих дій і операцій студенти досягають поставленої на початку висловлювання професійно-комунікативна мета. Мовлення стає самооцінним, оскільки відтепер організоване як діяльність і має мовленнєву вмотивованість, предметний мотив, цілеспрямованість, інтенціональність, програмованість, граматичну структурованість, контрольованість, рефлексивність, евристичність. Подальше дослідження пов'язуватимемо з особистісними аспектами суб'єкта професійно-комунікативної діяльності майбутніх психотерапевтів.

Література:

1. Ахутина Т. В. Нейролингвистический анализ динамической афазии. О механизмах построения высказывания. Москва: Теревинф, 2002. 144 с.
2. Бадмаев Б. Ц., Малышев А. А. Психология обучения речевому мастерству Москва: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. 224 с.
3. Выготский Л. С. Мысль и слово. Москва : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000.
4. Жинкин Н. И. Язык – речь – творчество: Исследования по семиотике, психолингвистике, поэтике: Избр. тр. Москва: Лабиринт, 1998. 366 с.
5. Калмиков Г. В. Психолого-професійний дискурс як вираження інтенціональної спрямованості суб'єкта мовлення на адресата. «Psycholinguistics»: зб. наук. праць. 2018. № 23(1). С. 73–99.
6. Калмиков Г. В. Дискурс як мовленнєвий вплив. «Psycholinguistics»: зб. наук. праць. 2017. № 21(1). С. 112–127.
7. Калмиков Г. В. Психологія формування професійно-мовленнєвої діяльності майбутніх психологів: монографія. Київ: Видавничий дім «Слово», 2019. С. 316.
8. Калмиков Г. В. Дискурсивні практики як компоненти професійно-мовленнєвої діяльності психологів. *Психолінгвістика. Психолингвистика. Psycholinguistics* : зб. наук. праць. 2016. № 20(1). с. 98 – 111.
9. Калмиков Г. В. Дискурсивний вплив як спосіб реалізації професійно-мовленнєвої діяльності психолога. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2017. № 14(1). С. 86–100.
10. Калмиков, Г. В. Професійно-психологічний дискурс як інструмент впливу на адресата. «Psycholinguistics»: зб. наук. праць. 2017. № 22(1). С. 104–124.
11. Ковалева М. Н. К определению понятия публичной речи. *Психолінгвістика в XXI веке : результаты, проблемы, перспективы : тезисы докладов XVI Международного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации* (Москва, 15–17 июня 2009 г.). отв. ред. Е. Ф. Тарасов. Москва: Изд-во «Эйдос», 2009. С. 126–127.
12. Корніяка О.М. Особливості комунікативно-мовленнєвої компетентності викладача вищої школи. *Психолінгвістика. Психолингвистика. Psycholinguistics* : зб. наук. праць. 2018. № 24(1). С. 183–206.
13. Кочеткова Т.В. Языковая личность носителя элитарной речевой культуры : автореф. дисс.. д-ра филолог. наук: спец. 10.02.01. Саратов, 1999. 53 с.
14. Красных В. В. Основы психолингвистики. Москва: Гнозис, 2012. 333 с.
15. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. 287 с.
16. Лурия А. Р. Письмо и речь: Нейролингвистические исследования. Москва: Изд-кий центр «Академия», 2002. 352 с.
17. Максименко К., Калмиков Г. В. Психолінгвістична концепція і модель мовленнєвого впливу О. О. Леонтьєва та її значення для актуалізації сучасних проблем спілкування. *Психолінгвістика. Психолингвистика. Psycholinguistics*. 2018. № 24(1), С. 227–252.
18. Норман Б. Ю. Грамматика говорящего. С.-Петербург. гос. ун-т. СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1994. 227 с.
19. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : учеб. пособ. 2-е изд., испр. Москва: Флита : Наука, 2006. 224 с.
20. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Питер, 1999. 720 с.
21. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология. Москва: PerSe (Логос), 2004. 316 с.
22. Тарасов Е. Ф. Актуальные проблемы анализа языкового сознания. Языковое сознание и образ мира. Москва: Ин-т языкознания РАН, 2000. С. 24–32.
23. Уфимцева Н.В. Динамика и вариативность языкового сознания : лингвистический анализ значения : автореф. дисс... д-ра. психол. наук : спец. 19.00.07 «Возрастная и педагогическая психология». Москва, 1994. 41 с.